

15e Constandselezing

Jaap van Heerden
De toekomst van het cultuurpessimisme

Pessimisme bestaat in soorten en maten. Iedereen is bij tijd en wijle pessimist, bijna niemand is het permanent. Dat komt omdat pessimisme in principe gekoppeld is aan de verwachting of een gewenste uitkomst een redelijke kans heeft werkelijkheid te worden. Een pessimist is dan iemand die de kans op succes laag inschat, een optimist schat die kans hoog in. Beiden laden de verdenking op zich dat hun inschatting niet realistisch is. Het gaat dan steeds om eenmalige unieke gebeurtenissen uit het oneindige bestand denkbare gebeurtenissen en iemand kan ten aanzien van een specifieke gebeurtenis zijn besliste twijfel hebben of die ooit zal plaats vinden, ondanks het algemeen verlangen dat het wel zo zou mogen zijn. Zo zijn wij allen wel eens pessimist omdat wij allen ten aanzien van welke gebeurtenis dan ook een sombere kansverwachting kunnen hebben. Verwachtingen hebben per definitie betrekking op de toekomst. Iemand kan moeilijk beschreven worden als pessimist als hij aan het verleden geen enkel opbeurend idee ontleent, maar de toekomst met vertrouwen tegemoet ziet. Het is een beetje vreemd om ten aanzien van elke gewenste mogelijkheid steeds als overtuiging uit te drukken dat de kans er op gering is, zo niet uitgesloten. Als u bij het werpen van een dobbelsteen een vijf ambieert, dan is de kans daarop een zesde. Het is vreemd om vol te houden dat die kans nul is en dat zelfs op de lange duur een vijf niet tot uw mogelijkheden zal behoren. De omgekeerde redenering geldt voor een onrealistische optimist. De omgang met onrealistische pessimisten en optimisten is in zoverre bedrukkend, dat zij ten aanzien van elke denkbare gebeurte-

nis geen reële kansverwachting uitdrukken en dat maakt alledaags overleg moeilijk. Dat geldt niet alleen voor uitkomsten, maar ook voor alle middelen die tot realisatie van een uitkomst kunnen bijdragen. Wat je ook probeert, het zal nooit lukken. Deze houding is eigenlijk alleen mogelijk als je van specifieke uitkomsten en specifieke middelen abstraheert en praat over het leven of de toekomst in het algemeen. Hoewel wij denken dat wij zulke mensen begrijpen is het de vraag of wij dat werkelijk ook doen. Want wat is de toekomst zonder specifieke verwachtingen en wat is het leven zonder specifieke aspecten. Wij kunnen bij deze probleemstelling niet huiselijk genoeg zijn. Als onze doorgewinterde en toegewijde pessimist in de voorkamer zit, terwijl zijn vrouw in de achterkamer zit te telefoneren, komt het ons in deze situatie bekend voor dat zij haar gesprek even onderbreekt en roept "ach, zet je even de aardappels wat zachter". Het wat zachter zetten van het pitje is een erkend middel om de komende maaltijd te laten slagen. De maaltijd ligt in de toekomst en het idee dat wij aan de kwaliteit daarvan zelf iets kunnen bijdragen is niet overmoedig. U zou toch raar opkijken als onze protagonist van het pessimisme gewoon bleef zitten waar hij zat omdat het zijn stellige overtuiging is dat wij van de toekomst niets kunnen verwachten. "Waarom zou ik dat in godsnaam doen". Maar hij zal het doen, want het specifieke wint het altijd van het algemene. Men kan natuurlijk het voorafgaande erkennen en toch pessimist blijven, omdat men hecht aan de redenering dat bij het opmaken van de balans het aantal gelukkige gebeurtenissen overtroffen wordt door het aantal

ongelukkige. Maar zo'n balans waarbij alle gebeurtenissen gewogen worden bestaat niet en is ook praktisch onmogelijk. Alleen al de vraag welk gewicht men moet toekennen aan elke individuele gebeurtenis, zorgt voor onoverkomelijke moeilijkheden. Dat sluit ook uit om op basis van zo'n vergelijk optimist te zijn. De onmogelijkheid om zo'n balans op te stellen, kan op zich zelf een reden tot pessimisme zijn. Wij zullen er nooit uit komen en wij zullen nooit weten of wij op de goede weg zijn. Het blijft tobben. Op basis van een totaaloverzicht is het dus niet mogelijk om te kiezen voor pessimisme of optimisme, maar dat sluit niet uit dat een van deze twee posities toch wordt betrokken. Daar zijn twee mogelijkheden toe. De ene is dat wij uit het totaal aan mogelijke ontwikkelingen er twee of drie kiezen en die de status geven van noodzakelijke voorwaarden om optimist of pessimist te zijn. De andere is dat wij althans ten aanzien van bepaalde gebeurtenissen beschikken over een betrouwbare moraal of juist niet om die gebeurtenissen te verwerpen of te aanvaarden. Om met dat laatste te beginnen: er is behoefte aan een morele code om een beetje onze weg te vinden in deze wereld. Maar die code is eigenlijk niet voorhanden, tenzij die code rigide is maar dat is ook geen pretje. Een paar voorbeelden: op de top in Johannesburg over de duurzaamheid van ons voortbestaan, liep ook de vice-president van Irak rond. Zijn hand zal in alle vriendelijkheid geschud moeten worden om een unanieme slotverklaring veilig te stellen, maar tegelijkertijd weten wij dat hij de representant is van een pathologische bandietenstaat, waaraan wij alleen al om humanitaire redenen een eind zouden moeten maken. Hier ontbreekt een morele code, die ons in staat stelt op betrouwbare wijze de initiatieven te rangschikken. Zo'n code zal ook nooit gevonden worden en dat stemt pessimistisch. Of neem een ander voorbeeld. In India is het slecht

gesteld met de kwaliteit van het water in de heilige rivieren. Als het milieu ons voor alles gaat, zouden er draconische maatregelen genomen moeten worden. Maar dat is strijdig met de vrijheid van godsdienst. Het hindoe-geloof schrijft het rituele bad voor in de Yamuna en de Ganges. "Met honderdduizenden tegelijk springen ze in de heilige rivieren, vertrappen daarbij alles, poepen en plassen in het water en verbranden lichamen van overledenen aan de oevers. De meeste mensen gaan ervan uit dat de rivier wel voor zichzelf kan zorgen. Maar je kunt het rivierwater niet meer drinken. Als je campagne probeert te voeren, krijg je woedende priesters op je nek. Want zeggen dat de heilige rivier smerig is, staat gelijk aan blasfemie", berichtte onlangs de NRC. Wij leven in een cultuur waarin godslastering niet zo zwaar weegt als milieuvervuiling maar dat is een historische toevalligheid, geen morele zekerheid. Bovendien, wat niet is kan nog komen. Bij afwezigheid van enige normerende zekerheid, zullen alle morele dilemma's precair blijven. Het is een tour de force daarbij een onverdroten optimisme aan de dag te leggen.

Men kan, zoals gezegd, bij de keuze voor optimisme of pessimisme ook een paar voorwaarden opleggen aan de historische werkelijkheid. Nu wij dit hebben bereikt moet ik wel optimist zijn, of, nu dit heeft plaats gevonden heb ik alle vertrouwen in de ontwikkeling van de mensheid verloren; dit ging te ver. De eerste positie wordt ingenomen door Karl Popper, de tweede door Menachem Arnoni. Waarom is Popper nu optimist, terwijl hij in andere publicaties zich zoveel moeite gegeven heeft aan te tonen dat er geen historische wet van de vooruitgang bestaat. In de eerste plaats natuurlijk omdat hij met dezelfde argumenten kan aantonen dat er ook geen historische wet van de achteruitgang bestaat. Los van enig beroep op een wetmatigheid, kunnen wij vast stellen of wij niet een paar initiatieven gehonoreerd

zagen, waar wij trots op kunnen zijn en die ons de moed geven ook andere zaken eens uit te proberen. Bertrand Russell is met de moed der wanhoop optimist, omdat hij de stand van de beschaving op elk moment beschouwt als een "dangerous mixture of cleverness and wickedness". Popper kiest voor een "mixture of goodness and stupidity". De grootste problemen in onze cultuur ontstaan niet door de menselijke slechtheid maar door ons misleid moreel enthousiasme. De eindeloze en in wezen religieuze oorlog die wij voeren ter verbetering van de wereld. Wij laten ons in dat enthousiasme gemakkelijk misleiden door uitschakeling van elke kritische zin. Wij zijn gevoelig voor het aanbod van een hogere graad van morele zuiverheid zonder enige kritische of wantrouwige gezindheid. Alle ideologisch geschoolde wereldverbeteraars hebben een hekel aan intellectuelen, die niet kritiekloos toegewijd kunnen zijn, maar twijfelen. Hun misschien is hun misschien. Lenin verafschuwde hun wankelmoeidigheid. Elke machtsusurpator weet hoe hij een gemeenschap moet misleiden: hij vraagt onvoorwaardelijke toewijding aan een hogere zaak, waarbij het een voorrecht is er aan mee te mogen doen. Het nationalisme is een goed voorbeeld. Waarom niet al je krachten wijden aan de nationale zelfbeschikking. Maar het besluit daartoe is onnadenkend, zo niet stupide, want een natie-staat veronderstelt een homogene bevolkingsgroep, die nergens ter wereld kan worden aangetroffen. "The absurdity and cruelty of this alleged moral principle will one day be recognized by all thinking men." Wat tot optimisme stemt is dat in onze vrije samenleving juist de rechten van minderheden zijn erkend. Belangrijk daarbij is dat de bestrijding van allerlei gruwelijke zaken met onze instemming regeringszaak geworden zijn, zoals armoede, discriminatie, klassentegenstellingen, slavernij, ongelijke kansen in het onderwijs, wreedheid in het strafrecht.

Dat alles gebaseerd op een afwijzing van onbetwiste eigengerechtigheid. Dit schreef Popper in 1956.

Menachem Arnoni is pessimist. In 1985 beantwoordt hij in het essay "Het recht om pessimist te zijn" de zelf opgeworpen vraag of het de moeite waard was de holocaust te hebben overleefd na veertig jaar geleden uit Auschwitz bevrijd te zijn. "Mijn antwoord is ondubbelzinnig : nee, het was het niet waard te overleven...., wanneer men mij vraagt wat deze veertigste verjaardag voor mij betekent, dan dwingt onbarmhartige oprechtheid mij te zeggen ; het betekent een niet aflatende spijt dat ik niet nummer zes miljoen en een ben geweest" Waarom? Het was het niet waard om de holocaust te overleven, omdat de mensheid van de holocaust nauwelijks iets geleerd heeft. Omdat er vandaag (=1985) honderden mini-Hitlers zijn van Khadafi in Libië tot Ronald Reagan in de Verenigde Staten, omdat het bloed in de wereld blijft vloeien, omdat de volkeren die het zelfbeschikkingsrecht kregen zich niet van zichzelf bevrijd hebben, omdat volkeren hun onafhankelijkheid nastreven louter en alleen om zich te koesteren in zelfbewieroking, omdat iedereen een leider bejubelt, een vlag, een volkslied, een staatsburgerschap, die hij in het diepst van zijn hart beschouwt als symbolen van zijn eigen ego ... omdat de mens een schaamteloze huichelaar is. Daarom is het het niet waard de holocaust overleefd te hebben.

Arnoni voorspelt dat de mensen zijn onverbiddelijk pessimisme niet zullen verdragen omdat iedereen een opbeurend woord wil boren. Maar mij is zijn pessimisme eerlijk gezegd niet onverbiddelijk genoeg. Wanneer iemand een auto-ongeluk overleeft, waarbij tientallen doden vielen en zegt dat het eigenlijk niet de moeite waard was dat hij het verkeersongeval overleefde omdat er nog steeds ongelukken gebeuren dan zou ik hem in gelijke mate onoprecht vinden, ondanks het feit dat ik zijn pes-

simisme deel. Arnoni heeft zijn bevrijding uit het vernietigingskamp onder andere te danken aan de inzet van de geallieerden in een strijd waarin miljoenen het leven lieten. Hij zou dus niet alleen moeten opmerken dat het overleven van de holocaust niets waard was, maar ook de strijd ertegen en de inspanning een minimaal politiek fatsoen te herstellen en een einde te maken aan de legitimering van moordzucht. Hij had dan niet alleen de waarde van zijn persoonlijk lot gebagatelliseerd maar ook de krachtsinspanning van al diegenen die de voorwaarden van zijn overleven realiseerden. Men kan pessimist zijn, maar kan men daardoor consequent alles futiel achten. Zelfs de verdoving bij de tandarts of het begrip van de lokettiste. Is het mogelijk dat bij iemand het onberekenende besef totaal ontbreekt, dat helpen soms het enige is wat er nog op zit. Soms, niet altijd maar zeker niet nooit.

Elke cultuur en elke tijd kent pessimisten, optimisten en een grote amorfe groep onverschilligen. Mogelijk zijn die groepen over de tijd in relatieve omvang constant. Geeft men zich voor een moment over aan de illusie dat men een buitenstaander is dan wordt de verleiding onweerstaanbaar op elk van de drie posities iets af te dingen. De onverschilligen zullen zelfs niet in de gaten hebben dat de cultuur bedreigd wordt. De optimisten vormen door hun obstinaat vertoon van opgewektheid geen leuk gezelschap. De pessimisten vervelen ons door hun rigide ontkenning van het betere. Alle drie de posities lijken dus ongewenst. Misschien is daarom een combinatie van de drie nog het meest vertrouwenwekkend. Op sommige punten is het verstandig een zekere onverschilligheid te tonen of een benign neglect. Op andere punten of momenten kan men niet zwartgallig genoeg zijn en een optimist zul je toch wel moeten zijn als het leven onverwacht een aangename verrassing voor je in petto blijkt te hebben. Als je niet permanent in de configuratie van deze drie

standpunten leeft, bekleed je ze afwisselend in de tijd. Psychologisch gezien is dat reëel. Het is psychologisch nog vreemder: bij een onverwachte zware persoonlijke tegenslag neigen slachtoffers tot ophemeling van het verleden. Dat verleden bezat zoveel goeds dat men achteraf optimist is en de tegenslag aanvaardt als een rechtvaardig en onvermijdelijk tegenwicht om het leven -na zoveel goeds- weer in balans te brengen. Het idee bevat een afweermechanisme: na zoveel voorspoed was een tegenslag redelijk. Het slachtoffer is in zijn nieuwe situatie niet onverschillig of zwaarmoedig maar tevreden omdat voor -en tegenspoed elkaar in evenwicht houden. Maar toch, met het ouder worden dreigt verval (wat iets anders is dan rampspoed) en men kan vaak niet nalaten dat verval op de cultuur te projecteren. Hier sterft het optimisme een langzame dood. Hoe gemakkelijk zich dat voltrekt, illustreert de toenemende somberheid van de historicus Jan Romein. Zijn cultuurpessimisme ontspringt aan een huiselijke ervaring. Toen Romein zelf nog kind was, zette zijn vader met eindeloos geduld en precisie de rails van het speelgoedtreintje in elkaar. Iedereen blij als dat uiteindelijk lukte. De zonen van Romein beleefden daarentegen het meeste plezier als het hun vader juist niet lukte. Voor hen lag het plezier in de ontsporing, het uit de rails lopen, kortom in de destructie. Bij het vertoon van zoveel genoeg in ontregeling zag de professor zich genoodzaakt zich terug te trekken in zijn studeerkamer om verder te werken aan zijn uiteenzetting over de crisis van de cultuur en het verval der tijden. Bij een beschouwing over de stand van de cultuur op een willekeurig moment van haar bestaan, wordt altijd de jeugd betrokken. Als men de cultuur in gevaar acht, acht men bijna altijd de jeugd verdorven, verwend of moreel in verval. Bij cultuurpessimisme speelt teloorgaan van moraliteit onder de jeugd een dominerende rol. Maar naar mijn indruk is

moraliteit nergens zo dwingend als onder de jeugd. Er heersen daar altijd zeer strenge waarden en normen. Men moet door de tijden heen de jeugd niet een gebrek aan moraliteit verwijten maar een gebrek aan souplesse en inschikkelijkheid. Haar moraal is zeer rigide. Wie niet aan de normen voldoet wordt op meedogenloze wijze het mikpunt van spot en hoon op de speelplaats of het sportveld. Haar moraal is onverbiddelijk in haar afwijzing. Wie de vereiste merkkleding niet draagt of het taaltje niet spreekt, is gestigmatiseerd voor zijn hele schooltijd. Ik zou dus een eventueel verminderd waardenbesef niet willen toeschrijven aan de jeugd. Eerder betreur ik haar onbarmhartigheid en rigiditeit.

Maar kan een cultuur dan niet in verval raken en ten onder gaan? Dan kan zeker, maar voor zover de geschiedenis daar ons iets over leert, kan dat vrijwel nooit worden toegeschreven aan de jeugd. Van niet veel culturen is het verval goed gedocumenteerd. Het Romeinse rijk vormt een uitzondering. Het verval daarvan moet toch vooral geweten worden aan onbeheersbare overschrijding van haar omvang en het binnendringen van de Vandalen. Wij spreken hier van verval omdat wij de normen en waarden van de binnendringers lager achten dan de normen en waarden van de Romeinen. Wij betreuren de vernietigingsdrift, de onnadenkendheid, de blinde behoeftebevrediging en het onfilosofische van de barbaren. Op zich leidt het binnendringen van vreemde overheersing niet altijd tot vernietiging van de bestaande cultuur. Toen Nederland aan het begin van de negentiende eeuw door de Fransen werd bezet, introduceerde Lodewijk Napoleon de Nederlandse Academie van Wetenschappen en de verplichting in het lager onderwijs tot gebruik van het schoolbord. Deze maatregelen kan men als een verrijking van de cultuur beschouwen. Als een cultuur niet verandert, achten wij hem star, als hij wel verandert kunnen wij vaak

niet vaststellen of bij ten goede verandert. Maar onder normale omstandigheden gaat er altijd iets af en komt er altijd iets bij. Wie over de toekomst van de cultuur en bijgevolg over de toekomst van het cultuurpessimisme iets wil zeggen, doet er goed aan in het verleden op te sporen wat toentertijd over de toekomst gezegd werd. Men kan daarbij vooral letten op wat door voorgangers gezien werd als aanwijzing van verval. Daarmee zeiden zij iets over hun toekomst en over ons heden. Zo'n historisch uitstapje is bijzonder leerzaam. Ik kies daarvoor Johan Huizinga, die 1935 *In de schaduwen van morgen* publiceerde, een buitengewoon zwaarmoedig geschrift over de toenmalige stand van de cultuur. Des al niettemin verklaart Huizinga in het voorwoord dat in tegenstelling tot wat veel lezers zullen denken, hij zich zelf niet de cultuurpessimisten rekent. Ik noem drie verschijnselen die Huizinga ziet als symptomen van verval: afzwakking van het oordeel, daling van de kritische behoefte en verzaking van het kennisideaal. Als wij dit anno 2002 aanhoren als klacht van zo'n vijftenzestig jaar geleden dan lijken deze bedenkingen onverkort van toepassing op onze eigen tijd. Want ook nu geldt, het afgewogen oordeel is verzwakt, alles draait om kijkcijfers, emotie-tv is een ordinaire leedvermaak, nuances worden niet meer gezocht, alles is hype, het kennisideaal is ingeruild voor de roes van XTC, het voetbalvandalisme is een geritualiseerd primitivisme. Materiele inhaligheid voert de boventoon. Alleen de uiterlijkheden verschillen. Huizinga illustreert zijn somber diagnose met name aan de populariteit van de film waarin het gesproken woord het heeft verloren van het beeld en aan de wezenlijke zinledigheid van de kruiswoordpuzzel. Hoe tijdgebonden in zijn kritiek. Hoe graag zouden wij niet zien dat onze kinderen hun tijd nuttig en intellectueel verantwoord besteedden aan de kruiswoordpuzzel (verrijkt je woordenschat) zouden besteden in plaats van zich

de godganse dag over te geven aan de clips van MTV.

Maar zijn kritiek is op een opmerkelijke wijze ook niet tijdgebonden. Voor zover Huizinga gelijk heeft kunnen wij de conclusie trekken dat in onze cultuur kennelijk altijd hetzelfde verdedigd moet worden, namelijk de bereidheid te oordelen door afweging van argumenten, door een bereidheid tot discussie. Die bereidheid is kennelijk permanent aan een dreigende minimalisering onderworpen. Dat de afgewogen argumentatie plaats dreigt te maken voor blind dogmatisme, sensatiezucht, vermaak, domme overgave en verloederding van de verbeeldingskracht is een klacht die juist als klacht tot onze culturele bagage behoort. Uit het betoog van Huizinga haal ik, geloof ik, terecht naar voren dat het kritisch oordeel het kenmerk van onze cultuur is en moet blijven. Verzwakking van het oordeel, zoals Huizinga dat noemt, hangt samen met desinteresse in de waarheid. Is dat niet onvermijdelijk, zou iemand kunnen zeggen nu wij zozeer gedwongen leven in een tijdperk van relativisme dat waarheid geen norm meer kan zijn. Je hoeft echter de waarheid niet exact te weten om toch het beschavende effect van het waarheidsgebod te ervaren. Daarvoor moeten wij niet terecht bij de wetenschap maar bij de menselijke omgang. De logicus Evert Beth heeft er eens op gewezen dat het denken in termen van oorzaak en gevolg, de koninklijke weg om tot ware inzichten te komen, waarschijnlijk ideeën-historisch zijn oorsprong vindt in de schuldvraag. Ook al zou je op redelijke gronden kunnen aanvaarden dat geen enkele wetenschappelijke theorie definitief bewezen kan worden en dus onverbiddelijk geldt als waar, er volgt niet uit dat wij geen belang hebben wij bij een alledaagse waarheidsbevinding. In elke huiselijke twist draait het toch om de waarheid. Wie de vraag op werpt "Wie heeft uit mamma's portemonnee een tientje gepakt" wil de waarheid weten en wie

ten onrechte beschuldigd wordt is blij dat er zoiets als waarheid bestaat. Hij legt bij wijze van spreken zijn lot in handen van de waarheid. Wie heeft de schuld is, als vraag, oneindig veel fundamenteeler dan de vraag of het regent. Daarin heeft Evert Beth volkomen gelijk. Als kenmerk van de dreigende neergang van de cultuur noemt Huizinga ook de verzaking van het kennisideaal.

Afgezien van de vraag of dit feitelijk waar is, vind ik deze opmerking sympathiek omdat kennisverwerving door anderen maar dus gelukkig niet door Huizinga met de regelmaat van de klok gezien wordt als een kwalijke impuls die leidt tot destructie en verstoring van de oorspronkelijke harmonieuze eenheid, waarin de mens van nature leefde. G. van der Leeuw, ooit minister van onderwijs, betreurt het dat de wetenschap distantie schept door het objectiveren van haar onderwerp, "want de distantie die hem (de onderzoeker) zijn medewezen leert kennen is dezelfde ruimte die hij nodig heeft voor den dodelijke slag. De gang der wetenschap is een Kainsgang... Voortaan zal de mens zijn broeder doden". Het is verbazingwekkend hoe vaak de wetenschap wordt voorgesteld als cultuurvijandig, want in een zuivere cultuur wordt de van nature gegeven eenheid van subject en object niet aangetast, als het zo enigszins paradoxaal mag samenvatten. Maar Huizinga wil ook iets anders en daarin kan hem niet helemaal volgen omdat zijn wens mij in strijd lijkt met de cultivatie van een kritisch oordeel. Huizinga wil een terugkeer naar de christelijke waarden maar dat kan niet zonder een terugkeer naar de christelijke geloofsartikelen, die geen kritisch beproefde maar geopenbaarde waarheden zeggen te bevatten. Dan kan ik mij beter vinden in het standpunt van Conrad Busken Huet, die al lang voor Huizinga, in 1871, zei "Het geloof in de openbaring is onwaardig den eerbied van elke Europeaan, die met zijn tijd mede gaat en niet

voor een groot kind wil aangezien worden. Maar wij kunnen toch niet zonder waarden en normen. Dat is waar, maar ook die waarden en normen kunnen beredeneerd worden binnen een cultuur, althans inzet worden van discussie. Dat vraagt enige toelichting. Ik beschouw een cultuur niet in de eerste plaats als een samenhangend stelsel van normen en waarden. Ik beschouw een cultuur als een samenhangend stelsel van oplossingen. Dat was historisch zo en dat is nog zo. De regulering van het bezit, de verhouding tussen de geslachten, de uitbanning van moord, pijn, verminking en leed, de opvoeding van de jeugd, het lot der zwakken, de verdeling van voedsel en macht waren de problemen waarvoor oplossingen moesten worden gezocht. Die problemen zijn waarschijnlijk (of eigenlijk wel zeker) universeel. De oplossingen zijn het niet. Die oplossingen waren vaak tijd- en plaatsgebonden. Maar om ze dwingend te maken werden ze tot metafysische norm verheven of van God gewild. Ze kregen om pragmatische redenen een eeuwigheidswaarde. Zeggen dat ze geopenbaard waren, bleek een deel van de oplossing. Omdat sommige oplossingen zichzelf overleven kunnen ze als oplossing en als waarde ter discussie komen te staan. Een voorbeeld. In de joodse en mohammedaanse cultuur is het eten van varkensvlees verboden. Dat is een culturele waarde in de vorm van een religieus voorschrift. De antropoloog Marvin Harris zegt dat oorspronkelijk in het Midden Oosten het houden van varkens verleidelijk was maar ook desastreus voor het behoud van de grond. Het kwetsbare ecosysteem werd bedreigd. Een varken woelt alles om in een landstreek die toch al vergaande erosie kent. Dat is het probleem. De oplossing voor het probleem is een religieus verbod op het eten van varkensvlees. Die oplossing is effectief juist door hem als religieus verbod te introduceren. De oplossing is nu een eigen leven gaan leiden als een onvervreemd-

bare waarde, maar je zou hem ook overbodig kunnen achten. Denk ook maar eens aan wat de bijbel zegt over de positie van de vrouw. Dat is voor ons allang geen waarde meer omdat het geen goede oplossing is voor het probleem van de verhouding tussen man en vrouw. Alle oplossingen zijn tijdelijk en voorlopig. Dat zie ik als een grote verworvenheid binnen een cultuur: het idee dat al zoekende naar een redelijke inrichting van dit leven, alle waarden omdat ze tenslotte antwoorden zijn op problemen, altijd ter discussie kunnen staan. Dat wil niet zeggen dat de discussie altijd eindeloos zal doorgaan, over sommige oplossingen zullen wij het snel eens zijn. Een permanente, onbevangen en geëngageerde discussie over alles wat als oplossing werd of wordt gedebiteerd bepaalt de toekomst van de cultuur. Wij hebben ons er aan gewend dat nooit iets helemaal zeker is. De toekomst van de cultuur is het beste gewaarborgd als wij die gewinning voortzetten.

Wij kunnen nu op verschillende gronden cultuurpessimist zijn. De eerste grond is het vermoeden dat de mens, misschien niet de spreker zelf, maar de mens in zijn ondoorgroendelijke bekrompenheid, die mentaliteit van onbevangen debat nooit zal kunnen volhouden, misschien zelfs voor geen moment zal kunnen opbrengen. Maar de geschiedenis geeft hem daarin toch evenzeer gelijk als ongelijk en dat maakt zo'n pessimistische kijk overtrokken. Het is überhaupt moeilijk om consequent en beredeneerd pessimist te zijn, omdat, zoals eerder gezegd ons de mogelijkheid ontbreekt om een verantwoorde balans op te maken. Dan is het cultuurpessimisme afhankelijk van een stemming. Zo'n stemming kan ons elk moment overvallen en kan ook door de onbenulligste zaken worden opgeroepen. "Gadverdamme, alweer een bloemencorso, aan de reeks bloemencorso's lijkt geen einde te komen. Voor mij hoeft het niet meer". Zo'n stemming is niet zonder

waarde en drukt eigenlijk een kritische gezindheid uit dat een cultuur meer moet bevatten dan bloemencorso's. De toekomst van het cultuurpessimisme ligt dan in het verlengde van cultuurkritiek. Die

stemming gaat zoals elke stemming voorbij, die kritiek behoort tot de cultuur die bekritiseerd wordt en is een kenmerk van haar vitaliteit.

RELIGIE/GODSDIENST/HUMANISME; WAT IS HET VERSCHIL?

BESTAAN ER WEL A-RELIGIEUZE/AGNOSTISCHE HUMANISTEN?

Albert Ledder

"De Vereniging De Vrije Gedachte" staat voor een atheïstisch humanisme. Althans dat staat vermeld in de beginselverklaring. En de in de traditie van "De Dageraad" optredende huidige "Vereniging De Vrije Gedachte" kan toch ook zo worden beschouwd! Atheïsme staat voor de loochening van het bestaan van God; humanisme kent meerdere gangbare interpretaties, te weten:

- 1) de geestelijke beweging in de 14de - 16de eeuw die vooral de hernieuwde studie van de klassieken betrof
- 2) wereldbeschouwing die zonder het geloof aan een persoonlijk god de menselijke waardigheid als levensdoel stelt
- 3) zachte, menselijke zedenleer

A

Ongetwijfeld bestaan er a-religieuze-/agnostische humanisten. Dat zijn dus mensen die een geloof, godsdienst, eredienst hebben welke stelt dat de mens niets kan weten van de eerste oorzaak der dingen. Populair verwoord: de mens die stelt dat men in het algemeen van al het bovenzinnelijke niets kan weten. Maar waarom zou men daar niets van kunnen weten? Of anders gesteld: bestaat er zo iets als bovenzinnelijkheid? Wie dat poneert zal het toch moeten bewijzen! Zelf koester ik de - overigens alleszins redelijke

verwachting - dat 'men' weldegelijk weet kan hebben van de eerste oorzaak der dingen.

Heel bewust gebruik ik niet de term 'wetenschappelijke' verwachting, dat kan ik geenszins waarmaken - wie wel?; maar ik zie het als een wetenschappelijke doel alle materie te kennen, waarvoor mijns inziens de middelen almaar meer binnen het bereik van de mens komen. En als dit bereikt wordt, dan ligt het in de Rede te denken dat het volgende doel zal zijn 'de eerste oorzaak' proefondervindelijk te benaderen. Niets geen X-transcendent: een grens overschrijden, een te-boven-gaan. Sterker, dat is in mijn ogen: kwakzalverij, bedriegerij, komedie. Wie 'iets' boven de mensen stelt dat oncontroleerbaar is, zich onttrekt aan de gangbare wetenschappelijke criteria, die is per definitie in mijn ogen verdacht.

B

Los van het vorige, is voor mij de klassieke en nog agressievere atheïstische houding aantrekkelijk: ook al zou er een persoonlijke God ooit 'tevoorschijn komen', ik zal hem bestrijden zoveel als in mijn macht is. Immers DAT/DIE (het verschijnsel dus) verpersoonlijkt in mijn ogen DAN het absolute kwade, gezien wat er uit haar/zijn naam door HEM/HAAR hier op aarde is getolereerd; dat gaat voor mij tegen ieder redelijk menselijk denken in.